

ÚJ REND, RÉGI SÓVÁRGÁS

L Á N C Z I A N D R Á S

A rend az emberi élet legalapvetőbb fogalma, hitének és tudásának végső forrása és biztosítója. A rendről gondolkodni mindig egyet jelentett az ember legvégső kérdéseinek fölvetésével. A rend előfeltétele magának a gondolkodásnak is: ha nincs rend, akkor részben nincs miről, másrészt nincs hogyan gondolkodni. A rend, ami a törvények alatt élő világot jelenti, teszi lehetővé az emberi megismerést, azaz a gondolkodást. A gondolkodás különbségtételt jelent, vagyis egy dolog akkor nyer saját identitást, ha meg tudjuk mondani, miként lehet azonosítani, miben különbözik. A világ bármely dolga, jelensége csak akkor azonosítható, ha az ellentétét is meg tudjuk nevezni. John Stuart Mill megfogalmazásában: „Mindaddig nem tudjuk, hogy mi is egy dolog, ameddig nem vagyunk képesek kielégítően megmondani, hogy mi az ellentéte.”¹ Másrészt a rend megismerése a törvényeinek feltárása révén meghatározza a hogyan is. A tapasztalati, érzékszervi megismerés minden megismerésnek a kiindulópontja. De ez teszi lehetővé az elvont vagy nem tapasztalati megismerést is: a rend fogalma, eszméje magában foglalja a tudásra sóvárgó ember örök vergődését, de az egyszerű, napi fennmaradásért küzdő emberét is.

A REND SZÜLETÉSE

Mint a legtöbb elvont fogalom, a rend fogalma is valamilyen, az emberi gyakorlatban fölmerülő dolgot, jelenséget fejezett ki. A klasszikus görög nyelvben több szó is kifejezte azt, amit ma rendnek nevezünk. A leggyakoribb a *taxis* (τάξις) szó használata, ami a dolgok helyére tételét, sorba rakást fejezte ki, beleértve a katonai sorok kialakítását is. Ennél elvontabb a kozmosz, amely a káosz ellentéte, ez a *kosmein*, azaz elrendezni igéből képződött. Látható, hogy a rendnek kétféle forrása van: az egyik, amelybe az ember beleszületik, a világegyetem, amelyet az ember nemcsak hatalmasnak, de jól elrendezettnek, valóságos dísznek, egésznek tekintett. A másik görög szó azonban az emberi elképzelések szerinti kialakítást, dolgok elhelyezését jelentette, külön kiemelve a szó hadi jelentését. A latin *ordo* rangot, elrendezést, besorolást jelent, megannyi konkrét (katonai, vallási) értelemben. A görög eredetű szisztéma a dolgok egymás mellé állításából kialakult összetett egész jelentette, mai szóhasználatban kizárólag az ember által létrehozott „szervezett egész” (rendszer) értelmében alkalmazzuk.

A rend képzete olyan mélyen beleszövődött a nyelvünkbe, gondolkodásunkba, hogy gyakorlatilag bármikor, bármilyen tartalmi összefüggésben gyakran hivatkozunk valaminek a rendjére. Elég például Adytól bemutatni néhány sort:

¹ John Stuart MILL: *A System of Logic*. II. köt. Parker, London, 1843. 332.

Távlat és mélység – Hugh Ferriss látványterve felhőkarcolóra telepített reptérről az 1920-as években
(*Silodrome*)

Nem tudok, nem tudok
 Rendet megcsufolni
 S nagy másító erőt
 Földről kacagni föl.
 Bénultan hajlok meg
 Tisztes muszáj előtt.²

Áldottam a muszájt, a rendet,
 Rendjét a nem-lehet-máskéntnek
 S azt, aki engem megteremtett.
 Ime, elértem a tetőre,
 Kihullott minden a lelkemből,
 Ami mosolygós, ami dőre.³

Vagy itt van az, hogy „Mulás a rendje az örömnék / S változás mindig új alak-
 ra” (*Vidám temetés éneke*), aztán a „Bús gőzösök nyílnak s kutyáim / Üvöltnek:
 ez az éjjel rendje, / Sokasodott hadak és vadak / Hozzák őket gerjedelembé”
 (*A rémnék hangja*), esetleg a „Jós és jó magyarságom, / Hívni fog az élet / S föl-
 támadások örök Rendje” (*Mag hó alatt*), vagy az, hogy

Egyszer volt itt forradalom,
 Hites, igaz forradalom,
 Rendet, igazságot csináló,
 De Dózsákkal
 S azon a hősi hajnalon,
 Mikor gőgösen nem alkudtunk.⁴

Mindenben fölfedezhető a rend, elsősorban is az emberfelettiben, ami Isten-
 hez vezetheti a kételkedőt, vagy sem; de rendje van a muszájnak, az örömnék,
 az éjjelnék, a politikának. S ahány költő, író, művész, annyiféleképpen fejezi
 ki a rendben gyökerező létezését. A rend utáni kutakodás legnagyobb terepe
 a „természet rendjének” tanulmányozása, legyen az teológiai, filozófiai vagy
 modern tudományos eszközökkel végzett. A teológus Istent keresi a rend mö-
 gött, a filozófus az egész megértését véli benne megtalálni, a természettudós
 pedig a természeti törvények feltárásával a rend működését, a hogyan akarja
 kikutatni, hogy képes legyen beavatkozni – másolni, megismételni, kihasználni,
 valami újat létrehozni (mint például műanyag).

A politikai gondolkodás számára a rend az igazságosság előfeltétele.
 Amikor Platón azt mondja, hogy igazságosság az, hogy „mindenki kapja meg
 a magát illető részt”, akkor a mindenkinek a rendben elfoglalt helyét ne-
 vezi meg úgy, mint igazságossági kritériumot vagy igény-alapot. Mindez idáig
 a hétköznapi tapasztalat alapján is leszűrhető, a rendről való gondolkodás
 akkor kezdődik, ha a rendben felfedezzük a belső feszültségeket, ellentétjének,
 vagyis a káoszhoz az erejét. A rend szó gondolkodásalapú használatához a léte-
 zés alapelveinek megállapításán keresztül vezet az út.

AZ ELLENTÉTEK MINT A LÉTEZÉS METAFIZIKAI ALAPELVEI

A rend, amely azonos volt a valósággal, a modernség előtti világban adottság
 volt, ami nem jelentette azt, hogy az ember harmonikus világban élt. A rend
 kérdése ugyanúgy foglalkoztatta a régi gondolkodókat, mint a maiakat, mert
 a kérdés tétje, vagyis az, hogy miként éljük az életünket az adott – természeti –
 renddel összhangban, vagy azt megváltoztatva, ember alkotta rendszerekben,
 azóta sem változott.

2 ADY Endre: *A kényszerűség fája*.

3 ADY Endre: *Az Örömtelenség öröme*.

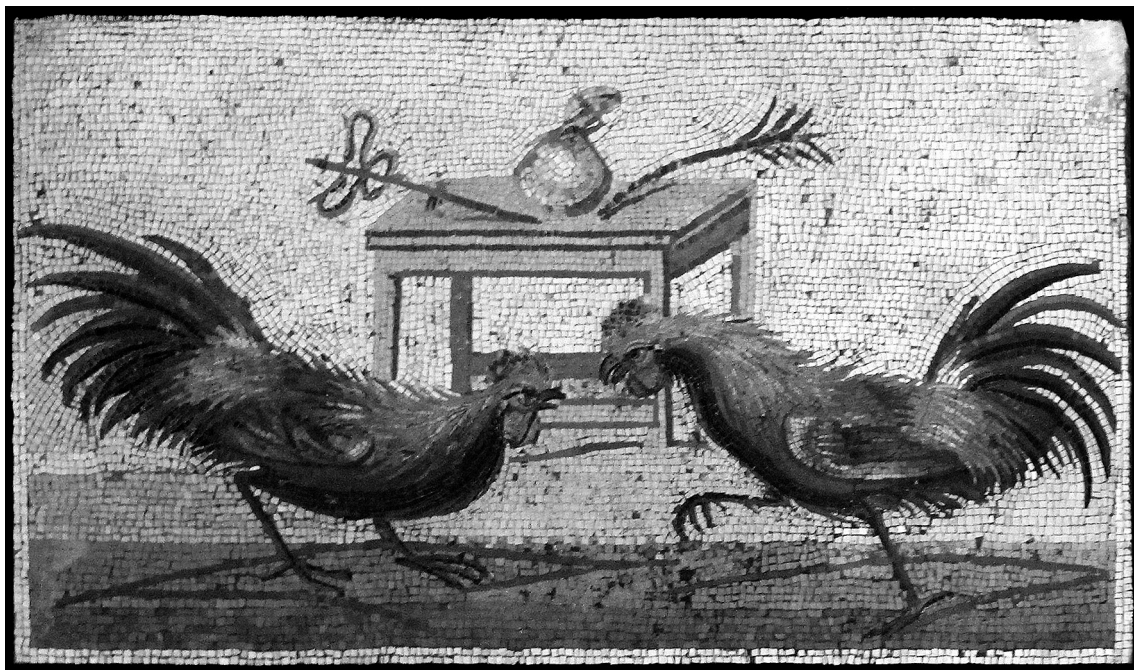
4 ADY Endre: *Egyszer volt csak*.

Fő oszlop –
A delphoi szentély
templomromja
(Móser Zoltán felvétele)

Mivel a természet közömbös, sőt ellenséges az emberrel szemben, a modern ember a természet legyőzését tűzte ki célul, hogy önmagát a természettel szembeállítva létrehozson egy olyan rendet, amelynek egyedül ő az ura. De nem úgy, mint ember, hanem mint a legyőzött emberi természet utáni lény. Ha az ember nem tudja legyőzni saját természetét, amelyet lehet veszélyesnek, bűnbeesettnek vagy veszélytelennek és a bűnnek ellenállónak tekinteni, ahogy a modernista felfogás hirdeti, akkor a modernség egész célja téves és haszontalan. Mi több, az emberi természet legyőzése jelenleg jó ideje abban nyilvánul meg, hogy az ember nem a természetben éli az életét, hanem a maga által kreált virtuális térben és időben. Miközben egyre többet fogyaszt, egyre kényelmesebben él, közben a saját teste és lelke degenerációs folyamaton is keresztül megy. Testileg egyre inkább elveszti ellenállóképességét a valójában soha le nem győzött természettel szemben. Tovább él, de egyre rosszabb feltételekkel: mivel a hat-tíz éves gyerekek egyre kevesebb időt töltenek a nappali természetben, romlik a látásuk; a mozgáshiány túlsúlyhoz, magas vérnyomáshoz és a vércukorszint növekedéséhez vezet; tömegek allergiások; a test legtöbb funkciója akadozik, mert egyre kevésbé élünk a valóságos természetben. Minden mai orvos a szakterületre nék megfelelően egy darabot lát az emberből, és bár képes megállapítani a természetből kinőni vágyó ember egy-egy, akár végzetes baját, de az egész emberről a filozófiának ma nincs elég ereje szólni a valósághoz való ragaszkodás nézőpontjából. Pedig a rövidlátó szem, a magas vérnyomás, a mozgásszervi nehézségek, a mentális betegségek mind egyértelmű jelzések. A valóság fogalmának és szemléletének a helyreállítása a legfőbb szellemi kihívás a mai ember számára.

A szisztematikus metafizikai gondolkodást, melyet Platón és Arisztotelész testesít meg, a valóság, a rendet fenntartó változatlan struktúrák lényegének

Ellentét –

Kakasviadalt ábrázoló pompeji mozaik
(Wikimedia Commons)

a megértése vezérelte. Platón számára a gondolkodás által megismerhető formák, Arisztotelész számára a tapasztalható létezők természetéről kialakított fogalmak a rend megközelíthetőségének az eszközei. A görög *eidos* szó, amely azt jelenti, hogy „az, ami látható”, és az *idea* (ugyanaz a szótó, mint az *eidosé*) szintén a látásra utal. Csakhogy Platón számára valódi létezéssel csak a nem változó dolgok ruházhatók fel. Ebből a szempontból nincs lényegi különbség Platón és Arisztotelész elképzelése között: a tapasztalati világ folytonos változásai közepette a rendet valaminek biztosítania kell. A rendnek struktúrája van, ezeket a strukturális elemeket igyekeztek megtalálni és megnevezni. Platón számára a formák, Arisztotelész számára a valóságos létezők mozgását fenntartó ellentétek szolgálták a rendet lehetővé tevő struktúrákat. A platóni barlanghasznalat egyértelműen kitűzi a rend alapvető struktúráját: van az érzékszervileg felfogható világ, amely csupán másolata egy valódi világnak, de létező, sőt az egyetlen valódi létező világ. Valódi létező, mert állandó, nincs alávetve a változásnak. Mint ilyen, a platóni formák biztosítják a rend állandóságát és szilárdságát. Arisztotelész nem kettőzi meg az érzékszervi valóságot, de az általa kialakított fogalmi rendszer képes feloldani az egyes és az általános közti feszültséget azáltal, hogy a logika szerint a tudás megszerzése (vagyis az „alany és állítmány” összekapcsolása) a lényeg kifejezésére képes nyelvi eszköz. Ami Platónnál a forma, az Arisztotelésznél a lényeg. Az egyes és az általános összekapcsolása, ellentétük feloldása hívta elő a faj-nem fogalom párt, amely nemcsak logikai, hanem valóságos besorolási kategóriává vált különféle tudományterületeken (leginkább a biológiában).

A lényeg valóságleíró eszközei az arisztotelészi lételvek, amelyeknek számtani háttere van. Arisztotelész a pythagoreusok matematikai elképzeléseiből levezetett „létező dolgok elveit” kiemelten kezeli. Hogy a pythagoreusok nézete, miszerint „a harmónia természetét és okát is a számokban látták meg”, lehet, hogy igaz, de az bizonyítható, hogy Arisztotelész a rend fogalmát a harmónia segítségével világította meg, vagyis egy ellentétet nevezett meg végső viszonyítási pontként, azaz elfogadta a pythagoreusok ellentétekből álló létstruktúra-felfogását: „Mások ugyancsak ebből az iskolából azt mondják, hogy tíz alapelv van, s ezeket ellentétenként említik: véges és végtelen, páratlan és páros, egység és sokaság, jobb és bal, hím és nő, nyugvó és mozgó, egyenes és görbe, világosság és sötétség, jó és rossz, négyzet és oblongum.”⁵ Mint látható, olyan ellentétekről

5 ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika*. 986a.

is szó van, amelyek nehezen magyarázhatóak matematikai alapon. Ezek azért metafizikai alapelvek, mert az emberi beavatkozás ugyan kérdésessé teheti ezeket a fogalmakat és viszonyuk természetét, de azt nem teheti meg, hogy megszünteti a létezés struktúráját, amely ellentétekből épül fel. A rend megismerése az ellentétek feltérképezésével kezdődik, legyen az a természeti vagy az emberi világ rendje azzal a különbségtétellel, hogy az emberi világ ellentétjei könnyen alakulnak át konfliktussá, majd ellenségességgé.

A REND EREJE ÉS ALAPELVEI

Az új ellentétje a régi, a rendnek a káosz, a békének a háború, az életnek a halál. Egész létezésünk természetes ellentétek metszetében zajlik, amit az ember a saját beavatkozó tevékenysége miatt számtalan további ellentéttel terhel meg. A létezés az ellentétek, konfliktusok és ellenségeskedések megváltoztathatatlan hálójába keveredve történik. A zsákmányállatnak egyetlen ellentéttel kell szembenézni: létezése attól függ, hogy meg tud-e menekülni a ragadozó elől. Az emberi élet nem ilyen, hanem „komplikált”, azaz összetett, mert az ember először is nem tud s nem is akar igazából megmenekülni a zsákmányállatragadozó ellentététől, másodsor, mivel morális lényként definiálja önmagát, számtalan, az egyén szabad akaratából fakadó önálló döntést hoz.

Ha a létezés ellentétekre van építve, akkor az emberi szabad akaratnak létezésformáló ereje van. Miközben az ellentétet abszolútnak tekintjük, ott kísérti az emberi elmét, hogy mivel az ellentétek viszonya relációs természetű, az ellentétek relatívak. Az ellentétek azonban nem dialektikusak, azaz relatívak, mint ahogy ezt sokan állítják az ókortól a modernségig, mert az alapelvek egymást feltételezik, de nem mozognak át egymásba; nem relatívak, csak az ember relativizálta az alapvető létezési formák ellentétét a dialektika eszméjével. Ami hideg, az hideg, aki férfi, az férfi, és nem nő. Az emberi világban további ellentétek keletkeznek: úr és szolga, szegény és gazdag, vezető és vezetett, morális és immorális. Ezek esetében joggal merül fel, hogy természetes vagy művi, azaz ember által létrehozott ellentétekről van-e szó. A régiek szerint ezeknek természetes alapja van, ezek a klasszikus természetjogi tanítások részei, míg az újak (modernek) szerint ezek műviak, tehát megszüntethetők. A modern megoldási kísérletek legfontosabbja a historicista megközelítés. Noha a történelem sem oldja fel a szubjektív és az objektív közti ellentétet, ami a létezés végső ismeretelméleti problémája, a historicista tudat megpróbálja egymásban feloldani az ellentéteket pusztán a történelmi változás abszolutizálásával, ahogy ezt Hegel tette s Marx cselekvési programmá alakította. Bergson szerint „a rend [...] bizonyos meg egyezés a szubjektum és az objektum között. Az értelem az, amely a dolgokban ismeri föl magát”.⁶ Ez a modern megoldás arra, amire az antikok a természet vagy a valóság és az értelem közti viszonyt ajánlották. A modern önmagát ismeri föl a dolgokban, a régiek a meglévőt, az adottat.

Hogy az ellentét mennyire fontos fogalma volt a görög filozófiának, az alátámasztható azzal, hogy a preszókratikus filozófusok fennmaradt töredékeiben gyakran előfordul az ellentét fogalma, leggyakrabban a pythagoreusoknál. Az ellentét kérdése megtalálható Anaximandrosz, Anaximanész, Hérekleitosz, Parmenidész, Empedoklész vagy Anaxagorász töredékeiben. Mégis Hésziodosz *Istenek születését* érdemes először fölidézni, amelyben a kezdetet így írja le: „Elsőnek jött létre Khaosz, majd Gaia követte, szélesmellű Föld, mindenkinek biztos alapja [...] és Erosz az, ki a legszebb mind a haláltalanok közt, elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók keblében leigazza a józanságot, a bölcs ész”.⁷ E pár sor is több ellentétet említ: Kháosz–Föld; hófödte olümposzi csúcs és Tartarosz éji köde, vagyis a világosság és a sötétség, istenek és halandók, test

a rend
az ellentétek
felismerésével
kezdődik

6 Vö. Henri BERGSON: *L'Évolution créatrice*. Alcan, Párizs, 1907. 243. és VÉRTESI Frigyes: *Bergson rend elmélete*. Karl Könyvesbolt, Pécs, 1927.

7 HÉSZIODOSZ: *Istenek születése*. ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Európa, Bp. 2005. 110–120.

és bölcs ész, és hogy egyedül Erosz képes a különbségeket kibékíteni, vagy másként fogalmazva: „az ellentétek egymással fizetnek”, aminek aligha az az értelme, hogy „az ellentétek vonzzák egymást”, vagy „kiegészítik egymást”. Az őskáosznak nincs leírása – hogyan is lehetne! –, de ellentétének, a rendnek az első jellemző tulajdonsága, lényege az ellentétésség, hiszen maga a létezés sem volna elgondolható, ha nem tételezzük fel a semmit.

A létezés első alapelve ezért az ellentét, a különbség dolog és dolog között. De ezek a különbségek nem esetlegesek, hanem párokba rendeződnek, ahogy ezt később Arisztotelész leírta. Az ember képes az első elveket felfedezni, hogy majd kezdettől fogva maga is föltaláljon elveket, de ezek korlátozott érvényűek az eredendő elvekkkel szemben. Ezért ezeket föltalálja, és nem fölfedezi. A modernség, amely fölerősítette az ember föltaláló ambícióit, széles körben elterjesztette az érték fogalmát, amelyeket az ember talál ki; minden igény, akarat viszonylag könnyen képes egy új értéket konstituálni. De az eredendő rendből megismerhető elvek és az emberi értékek között hierarchikus viszony van: az elvek állandóak, az értékek változékonyak.

Mivel az ellentétek kioltják egymást, mint például a tüzet a víz, a világ eredete, a kezdet, az első szubsztancia nem lehet azonos egyik anyaggal sem (víz, tűz, levegő, föld), hanem csak olyasvalami, amit Anaxagorász *apeiron*nak nevezett, amit végtelennek, határtalannak, meghatározhatatlannak nevezhetünk és értelmezhetünk, tehát nem azonos semmilyen anyaggal. Ezzel együtt Anaximandrosz számára „az ellentétek keletkezése a kozmogónia lényegi szakasza”, továbbá „Anaximandrosz volt az első, akinél a természetes anyagok ellentétének fogalma (ahogy majd Hérakleitosznál, Parmenidésznél, Empedoklésznél, Anaxagorásznál és a pythagoreiusoknál legkorábban Alkmaiónnál) világosan megjelenik.”⁸ Hérakleitosz az ellentétek fajtáit kategorizálta. Négy fajtáját különböztetette meg, sőt a fajtákon belül is további alfajtákat nevezett meg. Ugyanaz a dolog más és más hatást vált ki más élőlényekből (például a disznók szeretik a sarat, az ember nem), ugyanannak a dolognak a hatásait különbözőképpen lehet megítélni (például a vágás és égetés rossz, de ha egy sebész használja, már nem az), a jó és kívánatos

dolgok csak akkor lehetségesek, ha az ellentétjeiket is elfogadjuk (egészségtelenség), bizonyos ellentétek lényegileg összetartoznak, az egyik nincs a másik nélkül (mint a nappal–éjjel, a szülő–gyerek). Hogy az ellentétek mennyire a valóság konstruktív elemei, az Parmenidész felfogásából is kitetszik, amikor elfogadja, hogy az ellentétek ugyan nem azonosak, de egymásba oda-vissza átmennek, ezért „én ugyanonnan indulok el, s mindig ide érek vissza megintcsak”, viszont a lét és a nemlét között gondolati értelemben nincs átmenet, mivel „az egyik a létezik, de nem létezhet a nemlét [...] másik a nincs [...] ám ez utóbbin, mondom, nem járhat kutató sem, mert ami nincs, arról nem tudhatsz (hisz lehetetlen)”.⁹ A rendről való gondolkodás az ellentétek megértésével kezdődik.

Ha elfogadjuk az ellentétek elsődlegességét, akkor a rend szerkezetének következő eleme a törvények világa. Itt megint különbséget kell tenni az eszes ember által fölfedezett isteni és természeti törvények, illetve az embernek a maga számára alkotott törvények között. Itt is hierarchikusság áll fenn, ahogy ezt Aquinói Szent Tamás leírta. Az emberi törvények nem írhatják felül a rendből fakadó hierarchikussági struktúrát: ami előbb volt, és az ember által megváltoztathatatlan, annak ereje, ezért a hatalma is, nagyobb. Az isteni törvények parancsolnak, a természeti törvények közvetítik az isteni törvényt, és közömbösek az emberi akarattal szemben, ezért az ember vagy alkalmazkodik ezekhez a törvényekhez, vagy elszenvedi a következményeket, illetve megpróbál egy olyan világot kiharítani magának a világrendből, ahol ő szabja

8 G. S. KIRK – J. E. RAVEN: *The Presocratic Philosophers. A Critical History with Selection of Texts*. Cambridge U. P., Cambridge, 1971. 119.

9 PARMENIDÉSZ: *Törvények*. ford. VÉGH Attila, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. 2.

az elvek állandóak,
az értékek
változékonyak

meg a törvényeket, amelyek óhatatlanul esetlegesek, ingatagok, változékonyak, mégpedig attól függően, hogy a még le nem győzött emberi természet mely aspektusai – félelem, szánalom, ambíció, hiúság, érdek, káros önszeretet, arrogancia stb. – milyen arányban keveredik egy adott történelmi pillanatban.

Az eredeti rend létezési közege a csend. Nincs benne emberi beszéd, ember keltette zaj. A metafizikai csöndes, az e világi materialista viszont öntelt, hangos, ricsajos, tiszteletlen. A klasszikus harmóniára törekszik, a modern győzelemre és aszimmetriára, az ellentétet nem kibékíteni akarja, hanem megszüntetni. Ennél arrogánsabb célt aligha lehet kitűzni.

SZENT ÁGOSTON A RENDRŐL

Ágoston egyik korai műve a platóni dialógus formájában megírt *De Ordine*, azaz a rendről szóló műve. Noha az egész írásban nem említi sem Platón, sem Arisztotelész nevét, filozófiai érvelése őket követi, hogy összességében a keresztény Istenben való hit mellett állhasson ki, konkrétan pedig a nevelés mibenlétének kérdéseire futtassa ki a dialógust.

Így kezdődik a szöveg: „Mind a dolgokban, mind közöttük rend van, amely összefogja és irányítja a világot.”¹⁰ Ágoston számára a rend a világban zajló folyamatok fölötti uralom, irányítás, igazgatás melletti érv: „A rend a létező dolgok feletti isteni kormányzás.”¹¹ A rendről való értekezés egyrészt ismeretelméleti kérdés, másrészt a világban való mozgások irányíthatóságának a kérdése is, vagyis Ágoston fő kérdése a racionalitás mibenléte, természete. Ő volt az, aki világosan bevezette az eszes és az észszerű közti megkülönböztetést: Ágoston szerint a ráció mentális műveletet jelent, amellyel meg tudunk különböztetni és össze tudunk kapcsolni dolgokat.¹² Mivel az ember racionális és halandó, ahogy az antikok definiálták az embert, ezzel részben leválasztották az állatokról, másrészt az istenekről, azaz az ember köztes lény. A nehézség azonban leginkább abban rejti, hogy az eszes (*rational*) emberek közül csak kevesen képesek észszerűen gondolkodni (*rationabile*). Az ember eszes lény, de hogy észszerűen gondolkodik és cselekszik-e, az egy másik dolog. Vagyis a rend megismerése nem magától értetődik, pusztán a lehetősége áll fenn.

A rendnek vannak olyan valóságterületei, ahol közvetlenül megnyilvánul, felfedi magát: ilyen a zene, a geometria, az égitestek mozgása és a számok, azaz a matematika világa. A rend melletti matematikai érv mélyen gyökerezik a görög filozófiában, hiszen Platón szerint a legmagasabb tudás a matematikai volt, Arisztotelész pedig *Metafizikájában* állandóan visszatér a számok mibenlétének értelmezéséhez. Eltekintve az ágostoni dialógus különböző érvelési szakaszaitól, a szöveg nagyjából felénél Ágoston rátér tulajdonképpeni célja megfogalmazására: hogyan éljenek és tanuljanak a fiatalok a renddel összhangban. Amikor tanítunk és tanulunk, akkor színt kell vallanunk, hogy miként fogjuk fel a rendet, milyen törvényt követünk. Ágoston írja: „A magasabb tanulmányoknak van egy ága, amely messze fölötté áll a tömegek felfogóképességének, s amely távlatokat nyit azok számára, akik Istent és a lelket akarják tanulmányozni. Olyan igazságok kifejtését ígéri, amelyek messze nagyobb bizonyossággal bírnak, mint a matematikai igazság.”¹³ Ezek a nevelés igazságai. A lélek kormányzása az isteni renden belül zajlik – hol máshol?! –, ami a célokságon (Isten, az isteni rend mint végcél) alapszik, ahogy az egész klasszikus filozófia.

A rend, amiben élünk, fölfelé húzza a tekintetet, feltéve, hogy az eszes ember észszerűen akar gondolkodni és cselekedni. Az eszes ember nevelését a szabad művészetek végzik el (a *liberal arts* mára konzervatív hívó szóvá vált), céljuk a renddel összhangban lévő lélek nevelése. A tanulásnak két útja van: autoritás révén vagy ráció révén. A tömegek számára a jó emberek autoritásába vetett bizalmon keresztül vezet út, a tanultak

» a rend
mindig
fölfelé irányul

10 ST. AUGUSTINE: *On Order*. St. Augustine's Press, South Bend, 2007. 3.

11 Uo. 65.

12 Uo. 91.

13 Uo. 83.

számára azonban a ráció a vezérfonal. Az autoritás részben isteni, részben emberi jellegű. Az isteni autoritás fölötté áll az érzékszervekkel megtapasztalható valóságnak, vagyis mentes az embert az állatok szintjére lerángató ördögi szándéktól; ugyanakkor eleme a tanulást szolgáló emberi racionalitásnak. Az emberi autoritás viszont gyakran csal. Az emberi vélemények sokféleségnek teszik ki az igazságot, ebben viszont az győz, aki nagyobb – kommunikációs – erőt tud mutatni. Innentől kezdve Ágoston egy teljes kultúrafogalmat bont ki, amelynek első eleme, hogy a racionális megismerés során a megismertnek nevet kell adni, de a szavak önmagukban nem elegendőek, ezért a nyelvtannak, majd a retorikának és a logikának is nagy szerepe van. Ezt követi a vers és a zene kialakulása, majd a geometria és az asztronómia kifejlődése. A rend fogalma Ágoston számára semmilyen nyilvánvaló politikai tartalommal nem bír, ami önmagában jelzi, hogy a rend klasszikus felfogása filozófiai, kulturális és nevelési kérdések köré épült fel.

Ágoston hosszan sorolja, hogy mire kell megtanítani a fiatalokat: tartózkodni kell a nemi élettől, a falánkság és részegeskedés csábításaitól, haszontalan játékoktól, rosszindulatú rivalizálástól, az irigykedéstől, a hivatalra és hatalomra való ácsingózástól. Aztán a pénzimádat a remények lerombolója; semmit ne csinálj félszívvvel vagy kapkodva; ne gerjedj haragra barátaid és ismerőseid hibái láttán; ne gyűlölj senkit; más emberekkel való érintkezések során jusson eszedbe a népszerű mondás, miszerint ne tedd azt másokkal, amit nem szeretnél, hogy veled megtegyenek; törekedj békére – csupán néhány töredék a tanácsok hosszú listájáról. A nevelésnek az Isten által garantált rend racionális megismeréséből kell kiindulnia, mert „a rend a hasonló és a különböző dolgok olyan elrendezése, amely mindegyiknek a maga helyét adja”.¹⁴ Vagyis a mai fülnek kissé bonyolult megfogalmazás szerint a rend a helyükön lévő dolgok egyensúlyán, harmóniáján, igazságossági viszonyán alapul. Vagyis a rend állandóan ki van téve a benne lévő dolgok ellentétes viszonyai miatt feszültségnek, és akkor még nem szóltunk az embernek az eredeti rendet átalakító tevékenységéről.

a rend a helyükön
lévő dolgok
egyensúlya

A MODERNSÉG INTÉZMÉNYESÍTI A RENDET

Szemben a klasszikus, ezért filozófiai szemléletű rendfogalommal, a modern rend fogalmilag pozitivistá-historicista beágyazottságú, tehát renden valamilyen konkrét politikai, társadalmi vagy gazdasági formát értenek. Ami összeköti ezeket a formákat, az a rend intézményi szemlélete. Rend ott van, ahol azt valamilyen intézmény garantálja, s minél komplexebb egy intézményrendszer, annál valószínűbb, hogy egy közösség jól és gyorsabban képes alkalmazkodni a társadalmi-gazdasági változásokhoz a politika szintjén. Az intézmények arra hivatottak, hogy az egyes vezetők ciklusán túlnyúlóan stabilitást biztosítsanak egy adott politikai-társadalmi közösségnek.

Az elmúlt fél évszázadban két sztárolt könyv is ezt a gondolatot bontja ki. Az egyik Samuel Huntington *Political Order in Changing Societies* (1968) című műve, a másik Francis Fukuyamától a magyarul is megjelent *A politikai rend eredete* (2011). Fukuyama mestere, Huntington emlékének ajánlja saját könyvét. Nem kétséges, hogy Huntington könyve eredeti, inspiráló, a modern társadalomtudomány lényeges vonásait magán viseli, s állít valamit, ezzel szemben Fukuyama állít valamit, de leginkább ideológiai céljai vannak, historicista szemlélete pedig neomarxista jellegű. A filozófiailag Hegellel kezdődő, Marx révén praktikusán radikalizált történeti felfogás a létező kommunizmus bukása után sem tűnt el, mi több, a politikai rend fogalmára lecserélt marxista államfelfogás Fukuyama bombasztikusnak szánt művében új erőre kapott. *A politikai rend eredetéről* mint ideológiai kontextusról elmondható, hogy „alaptézise pofon egyszerű: a modern állam azért jöhetett létre, mivel először

14 SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról*. 19. könyv, 13. fejezet. (*Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio*.)

Régi rend –

Leo von Klenze:
Az Akropolisz Athénban (1846)
(Wikimedia Commons)

a törzsi kötelékek átadták helyüket a családi kötődéssel szemben az államhoz fűződő viszonyon alapuló civil társadalomnak, majd az uralkodó elit kiváltságai fokozatosan – vagy forradalom nyomán egyszerre – megszűntek, hogy a társadalom egésze részesüljön az állam jótéteményeiből.¹⁵

Huntington munkája ennél azért érdekesebb, mert a modern pozitivistá társadalomtudományos felfogásra támaszkodva nem nyíltan, de határozottan

15 BÉKÉS Márton: Kaméleon. *Magyar Nemzet*, 2011. május 21. (Vö. Francis FUKUYAMA: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. ford. PETŐ Márk, Akadémiai, Bp. 2012.)

marginalizálja a politika mind intellektuális, mind gyakorlati szerepét. Teszi ezt – ráadásul – a „politikai rend” fogalmának ernyője alatt. Ha ugyanis ez a pozitivistá szemléletmód és módszertan pusztán illusztrációs célokra használja a filozófiát, a teológiát pedig még arra sem, mi marad meg mint állandó viszonyítási pont? Egyedül az empirikus és spekulatív teória magjának szánt konszenzuális, vagyis nem a valóság egészét figyelembe vevő, hanem normának beállított fogalmak s koncepciók. Sem Huntington, sem Fukuyama egy szó sem veszteget a rend filozófiai gyökereire; mindketten intézményekre figyelnek a történelem kezdetétől a mai napig, ami persze kiemelt helyet kap, hiszen

Új rend –

Fortunato Depero
New Yorkot ábrázoló
Felhőkarcolók és alagút
(1930) című alkotása
(*Museo di arte moderna
e contemporanea di
Trento e Rovereto*)

a historicista gondolkodásmód élvezeti csúcspontja, hogy leleplezi a mai világ hiányosságait. Hogy intézmények hogyan keletkeznek, azt e felfogás szerint „a szükséglet” kényszeríti ki. Ez a szükséglet mindig valamilyen társadalmi változás során keletkezik, sosem a gondolkodás révén, nincsenek felismerések, csak lassú intézményes fejlődési folyamatok, ahogy az anyagi világ ezt végzi a maga közömbös módján, az emberi döntéseket egyszerű körülménynek tekintve (társadalmi evolucionizmus).

Huntington írja könyve előszavának első mondataként: „A politikai rend, amelyet e könyvnek a címében olvashat, cél és nem a valóság.”¹⁶ Feladatát a közgazdászokéhoz hasonlítja, így ahogy ők leírják, mitől fejlődhet a gazdaság, ő a politika területén kívánja leírni a politikai rend ellentétjét, azaz az erőszakot, a puccsot, a lázadást, hogy – mint írja – a politikai rend hiányát okozó tényezők kvantifikálható elemeit sorba vegye. Ha rossz az autó, a szerelő majd megjavítja. Eszerint a „politikatudomány” dolga ugyanez. Hogy mennyire félrevezető ez a felfogás, az kiderül abból, hogy a szerző szerint a nyugati kormányok mind működnek, a Szovjetunióban is működik a kormány, ezzel szemben a világ fejlődő tájain (Ázsiában, Afrikában, Dél-Amerikában) éhínség van s mindenféle hiány, ám leginkább „politikai közösségből, hatékony, tekintéllyel bíró, legitim kormányzásból van hiány”. Ezen a ponton jelenik meg a huntingtoni hamis intellektuális út: a II. világháború utáni amerikai stratégiát ostorozza, hogy csak a gazdasági tényezőket veszi figyelembe, amikor ezen kontinensek országainak segíteni akar, holott a politikai tényezők, azaz a politikai rend fogalma alá besorolt tényezők (alkotmányosság, joguralom és más intézményes feltételek) nélkül nem lehet változásokat elérni. Huntington mondanivalója ezért tömören az, hogy a megfelelő intézményeknek bizonyos kritériumokat kell teljesíteniük: „Az intézményesülés az a folyamat, melynek során szervezetek és eljárások értékre és stabilitásra tesznek szert. Bármely politikai rendszer intézményesülési szintjét a szervezetek és folyamatok alkalmazkodóképessége, komplexitása, autonómiája és koherenciája alapján ítélni lehet meg.”¹⁷

16 Samuel P. HUNTINGTON: *Political Order in Changing Societies*. Yale U. P., New Haven, 1968. vii.

17 Uo. 12.

Szemben a modern társadalomtudományos arroganciával (lásd még társadalommérnökség), amely a politikát egyszerű végrehajtó eszköznek tekinti, a legfőbb érvek sorát már Leo Strauss megírta a *What is Political Philosophy?* című tanulmányában, illetve a Carl Schmitttel folytatott „titkos” dialógusában kifejtette,¹⁸ nem beszélve magának Carl Schmittnek a politika mint az első tudomány (vö. Arisztotelész) melletti nagy hatású írásáról, a *Politikai fogalmáról* (1932). A modern rend fogalma intellektuálisan diffúz, szinte semmitmondó fogalom. A modern tudat szinte dömpingárút csinált a legtöbb klasszikus fogalomból, ezért aztán bárki bármire használhat egy fogalmat. Ilyenné vált a rend fogalma is: ideológiai, filozófiai felfogástól szinte mentesen bárki használja, hogy elhitesse: ő az új messiás. A náci az elfoglalt új területeken „új rendet” hirdettek meg, Antonio Gramsci az „új fejedelem” hatáskörébe sorolta egy új világ kialakítását, a kommunisták is szívesen használták az „új világ” és „új rend” kifejezést. Ezeknek a kifejezéseknek propagandaértéke volt, mert a hangsúlyos elem az „új” volt, nem a rend, amin csupán új „rendszer” értettek, hiszen új intézményrendszer bevezetését akarták elérni. A rend fogalma valójában inkább rettegett fogalom volt, már ha annak a klasszikus értelmét nézzük.

A RÉGI SÓVÁRGÁS

Melyik a legjobb rend? Az, amit a filozófusok szoktak felvázolni, vagy az, amelyik a régiben vagy még a réginél is régebbiben hisz. Az aranykor mítosza, melyet Hésziodosz alkotott meg, leírja a mindenkori ember örök sóvárgását a büntelen, szükségleteket kielégítő, békés, isteni uralom alatti életre. A későbbi, modern s mind a mai napig hatást kiváltó hívószó valójában az eredeti aranykor mítoszáat alkalmazza: a meglévőnél bármi jobb, hiszen az új (aranykor) ígérete racionalizálható, márpedig ennek fényében bármit kockázat nélkül ki lehet jelenteni. A kommunisták megpróbálták, elbuktak; a liberálisok még most próbálgatják, de politikájuk erősen inog. Az összes új rendszerváltást, rezsimet, világot óhajtó azt felejt el, hogy az új (modern) sem azt jelentette eredetileg, amit gondolnak róla. Tilo Schabert írja: „Cassiodorus a kortársait »újabbaknak« nevezte”, akikben „az ókori kultúra megújítóit, úgyszólván az »új régieket« pillantotta meg, ennél fogva az ő »modernség« fogalma nem az ókori kulturális hagyományokkal való szakításra vonatkozott, hanem kifejezetten annak szakadatlan folytonosságára.”¹⁹ Cassiodorus 5–6. századi jogtudós, író, államférfi le volt nyűgözve a letűnő görög és római szellemi teljesítmények olthatatlan tanulmányozójaként. Akaratán és felismerésein kívül egyik elindítója volt az antikok és a modernek közti hosszú-hosszú vitának, melynek tétje a tudás megítélésének a minősítése volt.

Ugyanígy sajátították ki a revolúció fogalmát is: a *revolutio* eredetileg visszatérést jelentett, ahogy az égitestek állandóan, körbeforogva visszatértek eredeti helyükre, s ennek mintájára a politikai közösségen belül is a dolgok visszakerülnek a helyükre. A pusztá, észszerű minősítés nélküli változtatni akarás csupán szétveri a közösséget, de nem tud semmit sem hozzátenni az emberek biztonságához, mivel szinte minden ember renden a biztonságot érti. A modern demokráciákban a rendszeres választás azt az illúziót kelti, hogy lehetséges valamilyen teljesen új bevezetése, pszichésen mindenesetre folyamatosan erről van szó. A modern, ún. demokratikus politizálás titka, hogy állandóan helyzetbe akarja hozni az aranykor mítoszáat, amikor azzal hiteget, hogy a jelenleginél bármi jobb, hiszen az aranykor fényében minden más sápadtnak tűnik, nem beszélve a modern ész ítélőszékéről. Mindez viszont arra mutat, hogy a régi valójában jobb, mint a mindig

minél inkább
új rendet keresünk,
annál jobban
az ősit akarjuk

18 Lásd bővebben: Heinrich MEIER: *Carl Schmitt and Leo Strauss. The hidden dialogue.* The University of Chicago Press, Chicago, 1995.

19 Tilo SCHABERT: *Mi a modernség? = Uő.: A politika méltóságáról és jelentőségéről.* ford. HORVÁTH Szilvia – ÓVÁRI Csaba – VIDA Réka, Századvég, Bp. 2013. 217–218.

új, vagy az új mindig jobb, mint a régi. Az állandó demokratikus hisztéria, a politikai harc állandósítása előhívja a politikában is benne rejtező valóság változatlanosságára való törekvés igényét. Ezért minden ígéret nem azért erős, mert megvalósítható, hanem mert az állandó, ellenőrizhető rend világát vetíti előre. Minél inkább új rendet hirdet meg valaki, annál inkább az ősit, a legjobbat keresi – csak nem tudja. Vagy egy utópikus jövőt, ami nem zárja ki a burkolt múltimádatot. Sajnos mára a modernségnek is megvan a maga múltja.

A modernségben az új fogalma elkezdte kisajátítani a jó fogalmát. Pusztán azért, mert valami új, sőt már akkor is, ha csak „más”, eleve jobbnak van tételezve. Aki ma nem akar újat, arra nem is kell odafigyelni. Az viszont egyértelmű, hogy a modernség morálja az új fogalmának az abszolutizálásán alapul. Az örök emberi dilemma, hogy a természetet ellenségnek vagy közömbös feltételnek tekint-e az ember, más és más válaszokat hívott elő. Ha le kell győzni a természetet, azaz az eredeti rendet le kell cserélni az ember alkotta rendre, akkor a tudományos és társadalmi progresszió elsődleges eszmény; ha viszont a természethez való alkalmazkodás a stratégiai cél, akkor az egzisztenciális feladat egyetlen emberi nemzedék számára sem lehet más, mint hogy miként lehet fenntartani azt, ami van. Ha a világnak rendje van, márpedig van, akkor az embernek nem az a dolga, hogy ezt a rendet folyton bomlassza – noha állandóan ezt teszi –, és egy általa jobbnak vélt rendet teremtsen meg akár erőszakos eszközökkel is. Miért kell az isteni rendet felforgatni? – ezt a kérdést figyelmen kívül lehet hagyni, de akkor milyen mérce alapján ítéltető meg az emberi cselekvés a rend szempontjából? Kétféle válasz született eddig: a klasszikus a természetihez való alkalmazkodás révén, a modern szerint az emberrel szemben közömbös, adott esetben vele ellenséges természet feletti uralom megszerzése alapján.

a józan ész paradigmájára van szükség

Ha valaki a rend eszméjéről akar értekezni, annak az emberi élet értelméről is kell gondolnia valamit. A kettő szorosan összefügg, mi több, aki tagadja, hogy a rendelkezésünkre álló világ rendje az emberi akarattól független s eleve adott, az közvetve tagadja, hogy az emberi életnek bármi értelme volna.

Aki viszont elfogadja, hogy a világ, amelyben élünk, rendezett, függetlenül az emberi beavatkozástól, az hisz az emberi élet értelmében. A két felfogás közti feszültséget, ellentétet az okozza, hogy vannak, akik szerint a világ természetes rendje már régen nem meghatározó eleme az emberi életnek, mivel az emberi világ körülményeit, feltételeit az emberi akarat formálja, nem az emberi akarattól független természeti világ. Az ember „második természete” meghatározóbb, mint az „első”. A modernség elsősorban az ember „második természetével” foglalkozik, mert az első természetet ráhagyta a modern természettudományokra, amelyek a modern tudományos mércék szerint tanulmányozzák a természet modern felfogása szerinti természetet, azaz a természet okozati törvényeknek alávetve érthető meg. A természet szintisztán materiális képződmény, bármi is az eredete, megismerése az anyag megismerésétől függ. Az ember sem egyéb, mint a materiális természet egyik képződménye, igaz, sajátos, egyedi teremtménye. A modern rend fogalma, eszméje a világ materiális rendjének leírására szolgál. Bár a cél-okságot kiiktatta a létezés magyarázatából, nem tudta megszüntetni az ellentétek elvét. Helyére a marxisták az anyagcsere jelenségét emelték legfőbb magyarázó elvé.

A modernségben az ellentétek, konfliktusok ugyanúgy megvannak, de gyakran perverzió formájában, ami arra utal, hogy a természetes rend szabályozó ereje meggyengült. A jó lehet, hogy rossz, és fordítva, hiszen minden relatív. A modernség tele van perverzióval, amikor a jót – azaz a célt – nemcsak elvetni kell, de meg is bosszulni! Ez teljesen új helyzet. Ez csak azért van, mert az ember azt hiszi, teljesen birtokba vette önmagát, sehol semmi tárgyilagosság, azaz a valóság komolyan vétele, így folyton önmagával találja szemben magát, s ezzel nem tud mit kezdeni – jön a paradoxon, a perverzió, a természetellenes természetesnek való beállítás, a beteges örület számos formája... A józan ész hangsúlyozása tényleg jó fogalom mindezzel szemben.

A baloldali sóvárgás kimerül abban az érzelemben, amit Rousseau leírt: az ember nem tudja elviselni a szenvedés látványát. Ezért mindenkinek biztosítani

Elfekvő –
Pátzay Pál 1965-ben készített
és 1990-ben leszerelt Lenin-szobra
(Fortepan / Erdei Katalin)

kell a fájdalommentes életet, ami alapvetően egy mesterséges, a természettel szemben kialakított és ember által uralt életformát jelent. A természettel szemben kialakított életforma az egyenlőség eszméjének normatív érvényesítését kívánja meg. Az egyenlőség eszméje csinos, de végzetes eszme az emberi életre. Nem arról van szó, hogy az élet egy-egy területén ne volna hasznos és helyeselhető az egyenlőséget alkalmazni (például a joggyakorlat tekintetében), de az életforma egészét ennek alávetni tévedés és káros.

Patrick Deneen írja: „A mai »konzervativizmus« nem ad választ a liberalizmusra, mert maga is a liberalizmus egy fajtája”, és „egy új paradigmára van szükség”.²⁰ Vagyis a liberálisnak nem a konzervatív az ellentéte. Ha elfogadjuk Deneen állítását, akkor ez azt jelenti, hogy a modernista szabadságeszménnyel szemben egy új eszmével kell fellépni. Mi lehet ez? A liberalizmus az arisztokrácia ellen lépett fel mint társadalmi osztállyal szemben. De ezzel likvidálni akarta – meglehetősen sikerrel – az arisztokratikus értékeket, amelyek nemcsak egy bizonyos társadalmi osztály életformáját szolgálták, hanem az emberét is. A modernség morális kezdete az arisztokratikus erények megkérdőjelezésével és a liberalizmus új értékrendjének filozófiai kihirdetésével kezdődött el. Mi mással lehet kihívást intézni a liberalizmussal szemben, mint a létezés eredendő ellentétjeivel, alapelveivel és a belőlük kisarjadó értékekkel? Létezik egyetemes moralitás a liberális morállal szemben is, olyan, amely az egyén és a közösség harmóniáján alapul. ■

²⁰ Patrick J. DENEEN: *Unsustainable Liberalism*. <<https://firstthings.com/unsustainable-liberalism>>